
DŽEJSON STENLI, *KAKO FUNKCIONIŠE FAŠIZAM: POLITIKA „MI“ PROTIV „NJIH“*, BEOGRAD: SAMIZDAT, 2019.

Jelena Pavličić

Opremljen zavidnom učenošću i direktno upoznat sa posledicama fašističkog programa (kao dete roditelja izbeglih iz nacističke Nemačke), profesor filozofije na Univerzitetu Jejl, Džejson Stenli (Jason Stanley), na pregledan i lako razumljiv način diskutuje obeležja fašističke politike, gradeći jednu sliku koja pretenduje da odrazi kako njene nove manifestacije tako i linije kontinuiteta. Već u uvodnoj reči – a u skladu sa relacijom u koju je pojam fašizma doveden u naslovu – čitaocu je skrenuta pažnja da se glavni projekat knjige ne tiče analize fašizma shvaćenog kao vid uobličjenja fašističke države, već fašizma kao skupa tehnika oformljenih u cilju sticanja i zadržavanja moći. Drugim rečima, po sredi je analiza političke metode za ostvarenje političke dobiti koja, kako je to u knjizi istaknuto, „ne dovodi nužno do eksplicitno fašističke države, ali je svejedno opasna“. Pored ovog uopštenog određenja, autor se ne libi da na samom početku i efikasnije približi značenje ovog pojma određivši fašizam i kao jednu vrstu retoričkog

paravana iza kojega se krije ultranacionalizam sa autoritarnim nosiocem političke moći u svojoj osnovi.

Glavno težište izlaganja u knjizi, dakle, leži na ilustraciji mehanizma koji je presudan za pojašnjenje načina na koji fašistički argumenti postaju uverljivi i odakle crpe svoju snagu. U tom smislu, autor izdvaja deset specifičnih obrazaca za koje tvrdi da predstavljaju stožer pomenutog mehanizma. Oni se mogu uočiti već na prvi pogled u organizaciji knjige budući da je razmatranju svakog od njih posvećeno po jedno njeno poglavlje: mitska prošlost, propaganda, antintelektualizam, nerealnost, hijerarhija, viktimizacija, zakon i red, seksualna anksioznost, Sodoma i Gomora, i *Arbeit macht frei*.

U prvom poglavlju pod nazivom „Mitska prošlost“ autor tretira fašizam kao postepeno razvijanje grupe ideja organizovanih u cilju stvaranja kolektivne predstave o slavnoj, herojskoj i etnički čistoj nacionalnoj prošlosti. Gledište o veličanstvenoj prošlosti neophodno je, tvrdi Stenli, ne

samo da bi se identifikovali neprijatelji nacije koji su navodno zaslužni za njeno propadanje, već i da bi se opravdala upotreba sredstava neophodnih za njenu revitalizaciju. Međutim, iako fašistički političari fetišizuju prošlost, stvarna prošlost nikad nije predmet te fetišizacije, reći će Stenli. S tim u vezi, naredno poglavlje naslovljeno sa „Propaganda“ koncentriše se na razmatranje problemskog sklopa koji zapravo spada u domen autorove ekspertize (*How propaganda works*, 2015), sklopa koji se tiče utvrđivanja strukture i načina funkcionisanja propagandnih poruka, ovde shvaćenih kao glavnih instrumenata u pokušaju da se iznedri ideal izvanredne nacije i u skladu sa njim omamljujuća vizija njene budućnosti. Prema mišljenju autora, ključno obeležje fašističke propagande je njena utemeljenost na „lažnoj“ – naizgled demokratskim idealima nadahnutoj – retorici, koja se sprovođi sa ciljem da relativizuje političke namere i poteze koji su u direktnoj suprotnosti sa tim idealima. Tako, na primer, kada u cilju zataškavanja problematičnih aspekata nacionalne istorije, ocenjuju univerzitete kao poprišta liberalnopolitičke ostrašćenosti, pogubnih, korumpiranih i ideološki opterećenih narativa, pripadnici krajnje desnice u ime *slobode govora* izlažu napadu instituciju koja stimuliše kontekstualno sagledavanje složenije verzije istorije, štiti pravo na otvorene rasprave i omogućava razumevanje kulturne raznolikosti.

Nadovezujući se na prethodne uvide, u poglavlju pod nazivom „Antiintelektualizam“ autor u prvi plan ističe niz događaja iz novije istorije koji jasno svedoče o ultradesničarskom otporu akademskim slobodama, te pokušaju da se konzervativne struje uvedu i infiltriraju u akademske redove. Čitavim poglavljem provejava

stav da je suprotstavljanje ovim tendencijama jedan od ključnih i neodloživih zadataka svih članova naučne zajednice koji drže do moralnog i intelektualnog integriteta. Koliko je to osnovan zahtev, može se videti iz činjenice da se obistinila njegova slutnja da može doći do zatvaranja, u vreme pisanja knjige još otvorenog, Centralnoevropskog univerziteta (CEU) u Mađarskoj, pod uticajem vladajuće, ultradesničarske partije, na čijem čelu se nalazi Viktor Orban. Povrh toga, autor nam nudi čitav niz argumenata u prilog teze da nacionalistički uplivi u kurikulum, kao i pokušaji omalovažavanja naučne ekspertize, poput ismevanja klimatološke nauke, ne prete samo da ugroze opšte poverenje u vrednost naučnog rezonovanja, već i ispunjenjem jednog od nužnih uslova za opstanak fašističkih programa: *destrukcijom istine*.

Ističući u prvi plan tezu da je ispravno poimanje realnosti jedna od najvećih pretnji fašističkoj politici, u četvrtom poglavlju naslovljenom sa „Nerealnost“, Stenli podvrgava analizi stratešku upotrebu „teorija zavere“, koju smatra jezgrom onog danas dominantnog pristupa koji nastoji da eliminiše mogućnost bilo kakve sofisticirane i, na racionalnim temeljima zasnovane, debate. Primeri kojima Stenli pribegava da bi ilustrovao ovu tezu će čitaocu biti naročito zanimljivi. Njihov cilj je da pokažu u kojoj meri teorije zavere, uprkos tome što često prenose poruke čiji je sadržaj takav da se, usled svog iracionalnog karaktera, u njima može izgubiti, snažno doprinose razvodnjavanju i relativizaciji demokratskih principa, stvaranju opšteg nepoverenja građana, te njihovoj umrtvljenosti pri donošenju prioritarnih odluka. Samim tim što su posledice ove taktike razorne u pogledu očuvanja „informativnih prostora“,

stabilne i ispravne percepcije stvarnosti, one su, konstatuje Stenli, i od direktnog značaja u menjanju iste.

U poglavlju „Hijerarhija“ posebna pažnja usmerena je na pitanje u kojoj meri je opravdano tražiti korene fašističke logike u „rasnoj nauci“ i uopšte ih dovesti u pojmovnu vezu. Postojanje veze između koncepata poput „urođene inteligencije“ ili „urođene sposobnosti za samokontrolom“ i razlika koje postoje među polnim i etničkim grupama autor ilustruje na konkretnim istorijskim primerima. U njima se vidi na koji način se, u trenucima kada je superiornost nacije dovedena u pitanje, javljala i potreba za pojmovima koji leže u osnovi studija o rasama, pojmovima koji otvaraju nove prostore selektiviranja i hijerarhizacije koji pogoduju „reminiscencijama“ o izuzetnosti nacije. S tim u vezi, autor nam demonstrira kako se u takvim kontekstima – pod uticajem prapratne poetične retorike o naciji „izabranih“, začinjene govorom o „prirodnoj hijerarhiji“ – dominantna populacija (belo stanovništvo u Sjedinjenim Državama, hrišćani u Mađarskoj, hindusi u Indiji itd.) oseća ogorčenom zbog gubitka svog „prirodnog statusa“ i uvređenom zbog obaveze deljenja svojih prava s manjinskim grupama. Naredno poglavlje pod nazivom „Viktimizacija“ namenjeno je dodatnom uopštavanju poente gorepomenutih primera. Viktimizacija je, tvrdi Stenli, jedan vid manipulativne metode organizovane oko skupa verovanja: cilj je da se stvori atmosfera u kojoj veliki deo stanovništva oseća da njegov način života dramatično ugrožava drugi deo stanovništva.

U možda najprocnljivijem poglavlju u knjizi, naslovljenom sa „Zakon i red“, precizno se kritikuje stroga kaznena politika koja je u Sjedinjenim Državama dovela do višedecenijske

masovne inkarceracije američkih građana afričkog porekla. Nešto nije u redu sa kaznenim zakonima Sjedinjenih Država, piše Stenli, podsećajući da, premda na crne Amerikance otpada svega trinaest procenata stanovništva SAD, na njih, s druge strane, otpada devet procenata *svetske* zatvorske populacije. Stoga, svako ko tvrdi da je pravosudni sistem SAD pošten, smatra Stenli, moraće da prizna da su amerikanci afričkog porekla najopasnija grupa koju je svet video. No, reći će Stenli, postoje jasni socijalni i lingvistički mehanizmi koji utiču na stvaranje predstave o rasno okarakterisanom nasilju, a posredno i na disproporcionalnu primenu zatvorskih kazni na američke građane. Da bi takvi uvidi postali jasni, u prvom delu poglavlja autor se usredsređuje na istraživanja koja se tiču prakse poznate kao lingvistička međugrupna pristrasnost, prakse koja utvrđuje relacije koje postoje između subjektive procene da li je reč o osobi koja je govorniku na neki način bliska i jezičkog izražavanja, odnosno, opisa koji je sklon da toj osobi pripiše. Na kraju odeljka autor se osvrće na istraživanja iz oblasti socijalne psihologije koja sumiraju one bitne sastojke rasističkih propagandi koji mogu biti od ključnog značaja za pravilno razumevanje odnosa stope inkarceracije i stereotipa o karakteru američkih građana afričkog porekla kao beznadežnih slučajeva, zauvek naklonjenih kriminalnim radnjama.

U osmom poglavlju knjige „Sekusualna anksioznost“ autor se okreće razmatranjima za koja tvrdi da, gledano iz ugla savremenih dešavanja, pokazuju jedan od najvidljivijih simptoma evaporacije principa liberalne demokratije; ona se tiču sprovođenja politike seksualne anksioznosti oličene u aktuelnom strahu od seksualnog

nasilja migranata. Da po sredi nije nikakva istorijska ili politička anomalija, autor pokazuje na nizu primera u svetlu kojih se može jasnije videti kako su teorije o predatorima i pretanje masovnim silovateljima jedan od tipičnih mehanizama pomoću koga je u prošlosti određeni deo populacije (crnci u Sjedinjenim Državama ili narod Rohindža u Mjanmaru) do te mere dehumanizovan da se propagirao njen progon i linč, a sve pod velom očuvanja nacionalne „čistote“. Dalja analiza seksualne anksioznosti utvrđuje u kojoj meri pojava rodni studija, „dekadentnih kosmopolita“, trans-žena i onih žena koje odudaraju od tradicionalnih rodni uloga, čini plodno tle za produbljevanje nesigurnosti muškaraca, podgrejane već postojećim ekonomskim brigama, u pogledu gubitka svog dominantnog statusa, te narušavanja imidža o patrijarhalnoj muškosti.

Pretposlednje poglavlje naslovljeno sa „Sodoma i Gomora“ posvećeno je rekonstrukciji nacionalističkih narativa unutar kojih se provincije i ruralna područja zemlje poimaju kao jedina mesta u kojima se još uvek štite i neguju najviše – patrijarhalne i porodične – vrednosti, dok se urbani centri i kosmopolitiski gradovi percipiraju kao „nečiste“ zone koje pogoduju degeneraciji nacije: u njima vlada klima koja potpiruje razvoj izopačenih seksualnih nagona, nastranosti i mešanje rasa, što zauzvrat, razume se, neumitno povlači i njen sunovrat.

U poslednjem poglavlju knjige, pod nazivom „Arbeit macht frei“, autora posebno interesuje pitanje u kojoj meri su oprobane socijalne politike fašističkih usmerenja (brutalnog tretmana izbeglica ili rasno utemeljena masovna inkarceracija crnih Amerikanaca) uspevale da preobrazu stereotipizovane mitove o svojim

metama u stvarnost. U osnovi Stenlijevih razmatranja leže nalazi socioloških studija koji pokazuju kako je primena politike „Zakona i reda“, namesto sprovođenja adekvatnih socijalnih programa, direktno odgovorna za činjenicu da vremenom žigosane manjine razvijaju tendenciju da se ponašaju u skladu sa formiranim predrasudama o njima i da ih na taj način afirmišu. Ova razmatranja ilustrovana su aktuelnim zbivanjima i njihovim implikacijama, od kojih je najznačajnija ona koja se tiče stvaranja iskristalisanih i kobnih podela na „nas“ kao izuzetnih, marljivih, hrabrih i pogrešivih i „njih“ kao nečistih, lenjih, korumpiranih i nepopravljivih. Na kraju, ukoliko čitaoca interesuje da li postoje nekakvi mehanizmi koji bi predstavljali protivtežu i imali oslabljujući efekat na stvaranje fašističkih pogona, Stenli će mu reći da oni leže u socijalnim programima i radničkim sindikatima, oformljenim u cilju stvaranja klasne solidarnosti koja direktno neutrališe razlike duž rasnih, etničkih, religijskih ili bilo kojih drugih linija podele, zaslužnih za njihov procvat.

Ono što bi se autoru moglo zameriti jeste da, iako njegovo izlaganje provocira niz teorijski zanimljivih pitanja, on čini malo napora da ta pitanja neposredno tematizuje. Jedno od njih nameće se već u uvodnoj belešci, u kojoj nam autor šturo saopštava da je „Ono što se dogodilo u Nemačkoj bilo drugačije od onoga što se dogodilo u Italiji“; međutim, ni na jednom mestu u knjizi ne pronalazimo ozbiljan pokušaj da se raznoliki skup društvenih pojava i istorijskih okolnosti koje su dovele do uspona posebnih fašističkih država na bilo koji način čitaocu predoče. U tom smislu, vredno je primećivanja da veliki deo argumentacije na osnovu koje bi se mogao izvući nepovoljan zaključak po

Stenlijevo određenje pojma fašizma zapravo leži u uvidu da on ne nudi nikakvo objašnjenje odnosa između fašizma shvaćenog kao političke metode i fašizma kao državnog uređenja, te šta tačno čini prelaz od prvog ka drugom. Slična stručno-argumentativna ograničenja uočavali su i drugi komentatori Stenlijevog projekta, u prvi plan ističući zapažanje da autor previđa distinkcije između fašističkih i nekih drugih konzervativnih usmerenja, kao i da nam ne pruža nikakve značajnije uvide o razlikama između filozofski zanimljivih pojmova kao što su, recimo, ultranacionalizam i patriotizam. Podrobnije razmatranje ovih pitanja zasigurno bi pružilo jednu produbljeniju argumentaciju koja, uopšteno gledano, knjizi nedostaje.

Ono, pak, zbog čega ova knjiga pruža vredan doprinos čitaocu koji

je zainteresovan za pitanja koje ova tema upućuje, jeste autoreva nesporna didaktička i prozno-pripovedačka veština koja opštije filozofske i političke poente čini lako shvatljivim. Već sama činjenica da se na više mesta u ovoj knjizi sagledavaju fašističke tendencije iz ugla savremenih dešavanja jeste pažnje vredna vrlina, koja je skladu sa političkom mudrošću da se odupiremo njihovim razarajućim efektima onda kada uspemo da ih demistifikujemo i osvestimo njihovu štetnost. Usled toga, ograničenja knjige o kojima je bilo reči mogu se shvatiti kao proizvod jedne njene prednosti – otvorenosti i dostupnosti širokoj čitalačkoj publici, onoj koja koja nije posebno filozofski obrazovana, ali koja gaji izvesne moralne dileme razmišljajući o tekućim političkim pojavama širom planete.